

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ НАСЕЛЕННЯ ЗА РІВНЕМ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ТА НАСЛІДОК СОЦІАЛЬНОЇ НЕРІВНОСТІ В СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

*О. О. Чуприна, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет*

«Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»;

*К. С. Чуприн, кандидат економічних наук, доцент
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*

Нерівномірний розподіл багатства, обов'язків, прав та можливостей між соціальними групами або окремими індивідами є характерним для всіх типів суспільств. Виділяють безліч критеріїв, за якими визначається належність індивіда до певної соціальної групи, але серед них можна виокремити чотири основні. Це у першу чергу дохід як головний критерій соціальної диференціації, а також рівень освіти, обсяг влади та престиж професії (заняття).

В умовах становлення та розвитку постіндустріального суспільства особливого значення набуває рівень освіти. Причому за теорією Д. Белла його вагомість стає настільки значною, що витісняє всі інші критерії. Саме освіта, знання та інформація забезпечують людині доступ до високооплачуваних та престижних посад, дають владу. Певною мірою цю думку підтверджують висновки фахівців ООН про те, що декілька десятиліть тому конкурентні переваги були у країн зі значними природними ресурсами та капіталом; сьогодні ж економічне зростання на 64 % залежить від людського і соціального потенціалу, тоді як від природних ресурсів та капіталу – лише на 20 % та 16 % відповідно. Тому від ситуації в освітній сфері країни значною мірою залежать рівень та перспективи її соціально-економічного розвитку.

Оцінюванню рівня розвитку освіти приділяється багато уваги у дослідженнях міжнародних організацій, зокрема ПРООН та ЮНЕСКО. За їх результатами рівень освіти в Україні визначається як досить високий. Так, відповідно до даних звіту ПРООН за 2011 р. щодо розвитку людського потенціалу, Україна, яка посіла 76 місце у світі за загальним рівнем людського розвитку, за значенням індексу освіти (очікуваної середньої тривалості навчання) посідала 31 місце, розташувавшись між Австрією та Італією. Проте таке оцінювання викликає сумніви у своїй достовірності, адже невисокий рівень якості освіти, відсталість матеріально-технічної бази освітнього процесу, низький престиж педагогічної праці значно погіршують освітній потенціал суспільства.

Основною причиною недостатньої достовірності оцінювання рівня розвитку освітньої сфери є недосконалість її методики. Так, найчастіше, аби визначити рівень освіти, використовують такі показники, як частка писемних серед дорослого населення країни; кількість років, витрачених на навчання; кількість осіб, що досягли певного освітньо-кваліфікаційного рівня (молодший спеціаліст, бакалавр, магістр та ін.), їх частка у загальній чисельності населення країни; чисельність осіб, що отримали освіту за декількома напрямками; кількість навчальних закладів; чисельність студентів, викладачів, осіб, що мають науковий ступінь, тощо. Досліджують як самі показники, так і темпи їх зростання.

Однак усі перелічені індикатори є кількісними, а отже, не дають можливості повною мірою оцінити якість освіти. Для цього необхідні інші показники, обрати які досить складно, особливо якщо йдеться про міжнародні порівняння. Так, можна орієнтуватися на престижність навчального закладу або на результати незалежних оцінювань (наприклад, зовнішнього незалежного тестування). Але тут з'являються нові складно розв'язувані проблеми: яка організація та за якою методикою має ранжирувати всі навчальні заклади країни (світу) за престижністю; або як розробити єдину національну (загальноосвітову) методику зовнішнього оцінювання, застосовувати її та забезпечити достовірність отриманих результатів, особливо якщо йдеться про середню та вищу освіту за різними спеціальностями. Цілком зрозуміло, що практичне застосовування таких показників є економічно невиправданим, а отже, недоцільним.

Для оцінювання якості освіти, в першу чергу у вищих навчальних закладах різних рівнів акредитації, пропонуємо використовувати такі показники:

- коефіцієнт, який показує, у скільки разів середня заробітна плата працівників, що мають освіту певного рівня, перевищує середню заробітну плату працівників, що такої освіти не мають;
- коефіцієнт, який показує, у скільки разів середня заробітна плата працівників, що отримали освіту певного рівня усередині країни, перевищує середню заробітну плату працівників, що отримали аналогічну освіту за кордоном;
- частка фахівців, що мають певний рівень освіти та працюють за спеціальністю зараз або працювали раніше (не менше певного строку, наприклад, п'ять років), у загальній чисельності фахівців з певним рівнем освіти;
- частка у загальній чисельності випускників навчальних закладів таких, що були атестовані з усіх дисциплін та жодного разу для цього не використали неформальні відносини з викладачами або адміністрацією закладів.

Практичне використання цих показників, особливо двох останніх, має базуватися на результатах вибіркового спостережень, що проводяться шляхом опитування респондентів. Два перші показники можна розраховувати як для економіки країни у цілому, так і за окремими видами економічної діяльності.

На нашу думку, дослідження в освітній сфері можуть спиратися й на такий показник, як частка населення, що ставиться з повагою до професії вчителя. Звісно, високе значення цього показника не може бути беззаперечним свідченням значних досягнень країни в освітній сфері, але низьке — завжди виступає індикатором її деградації. Так, за результатами дослідження Центру Разумкова, рівень авторитету вчителя вважають низьким 33, 4 % дітей та 27, 2 % їх батьків, а високим — лише 10, 7 % та 11, 3 % відповідно, що свідчить про наявність серйозних проблем у національній сфері освіти.

Зважаючи на широке охоплення населення України освітніми послугами, якість яких не завжди є високою, в основу соціальної диференціації логічно покладати не просто наявність освіти певного рівня, а наявність якісної освіти відповідного рівня.

В СРСР тісного зв'язку між рівнями освіти та доходів не існувало. З одного боку, можливості населення щодо отримання якісної освіти несуттєво залежали від доходів, адже переважно освітні послуги надавалися на безоплатній основі, а з другого — працівники робочих спеціальностей, які не мали високого рівня освіти, часто отримували більш високі доходи, ніж працівники інтелектуальних професій.

На початку періоду ринкової трансформації кореляція між рівнем освіти та доходами населення була остаточно втрачена. Люди інтелектуальної праці найчастіше потрапляли в групу тих, хто не зміг призвичаїтися до нових соціально-економічних умов та опинявся за межею бідності.

Сьогодні має місце зворотний процес: зв'язок між рівнем освіти та доходами посилюється, що особливо помітно серед молоді. В сучасній Україні, аби отримати якісні знання, у більшості випадків недостатньо лише тих послуг, які надаються державою на безоплатній основі. Додаткове навчання вимагає додаткових витрат, які можуть дозволити собі лише домогосподарства з високим рівнем доходів. Одночасно наявність якісної освіти, особливо у сфері ІТ-технологій, все частіше виступає запорукою успішної кар'єри та високого рівня доходів.

Таким чином, в Україні, яка перейшла поріг ринкових відносин, рівень та якість освіти людини стають однією з головних ознак, що визначає її соціальне становище в суспільстві. Правильною стає й зворотна залежність. За таких умов низький рівень доходів значної частини населення обмежує їх можливості в отриманні якісних освітніх послуг, що загострює проблему суттєвого недовикористання людського потенціалу країни та посилює відставання від провідних економік світу. Наведене свідчить про необхідність негайних соціально-економічних реформ в Україні, у тому числі в освітній сфері.